

EEN LUCHTIGE KIJK OP DE BIJBEL

De humor van de bijbel

Klaas Spronk

Nico ter Linden heeft gevoel voor humor in de bijbel (zie vooral het eerste deel van zijn *Het verhaal gaat*), terwijl het bijvoorbeeld bij Maarten 't Hart ver te zoeken is (zoals blijkt uit zijn twistzieke stukjes over problematische bijbelgedeelten¹). Beiden zijn goed thuis in de bijbel, maar terwijl het bij de één als een royale, welingerichte woning is waarin een mens op adem komt, is het bij de ander als een benauwd hok dat je maar beter snel kunt verlaten. Bij voorbaat is dus al duidelijk dat je geen objectief verhaal over de humor van de bijbel kunt schrijven. En we moeten ook nog rekening houden met de mogelijkheid dat er wel eens grote verschillen kunnen zijn tussen het gevoel voor humor van mensen uit de tijd dat de bijbel werd geschreven en dat van ons, moderne lezers. Trouwens, wat is humor?²

Een vrolijke terreinverkenning

Wat je aan voorbeelden van humor vindt, hangt sterk af van je eigen ideeën daarover. Laten professionele grappenmakers zich ook inspireren door de bijbel? Zien zij de humor van bepaalde verhalen? Het resultaat is mager. In het verzamelde werk van Fons Jansen³ trof ik talloze grappen aan over de kerk ("de verkleinende trap van kerker?"), haar leidslieden ("als de paus op zijn volgende reis nu eens een gehoorapparaat meenam in plaats van een microfoon") en gebruiken ("preek: doorgeknipte gedachtenwisseling"). De bijbel blijft echter buiten schot. Bij Michel van der Plas is het al niet veel anders.⁴ Alleen in een tekst van Frater Venantius (op toneel gebracht door Wim Sonneveld) vinden we iets van een bijbels tafereel:

Zeg, kan ik er nog één vertellen? Dat doet zo deugd, hè? Luistert. Sint-Jozef staat in zijn timmermanswerkplaats. Hij slaat zich ongenadig op z'n eigen duim. De deur gaat open en hij hoort zeggen: 'Heb u geroepen, vader?'

Diezelfde grap waarin, om het even afstandelijk onder woorden te brengen, anachronistisch een moderne vorm van ijdel gebruik van de naam des Heren gecombineerd wordt met de historische periode waarin Jezus van Nazaret leefde, kan ik mij herinneren uit een film van en met Mel Brooks waarin hij verschillende episoden uit de wereldgeschiedenis

naspeelt. In één van de taferelen is Mel Brooks een bediende in het huis waar Jezus en zijn discipelen het laatste avondmaal gebruiken. Geregeld gaat er iets fout, waarbij Brooks verschillende krachttermen gebruikt, waarop Jezus dan steeds vriendelijk reageert alsof Hij wordt aangesproken.

Ook de hilarische film *Life of Brian* van het team van Monty Python's Flying Circus past in dit kader. De mensen uit de tijd van Jezus praten hier plat en ordinair Engels. Dat heeft een heel komisch effect. In feite worden hiermee de serieuze films over dit onderwerp op de hak genomen, omdat juist daarin voortdurend heel plechtig wordt gedaan. Dat zie je ook weer in de serie films over het Oude Testament die sinds enkele jaren door de NCRV worden uitgezonden. Ook de vaak simpele boodschap van bijbel-films wordt in *Life of Brian* op de hak genomen door het ver overtrokken positieve lied 'Always look on the bright side of life', gezongen door de gekruisigden. Een hoogtepunt (of in ieder geval verplichte stof voor aankomende en zeker ook gearriveerde exegeten/theologen) vind ik het deel waarin Brian geheel tegen zijn wil door een groeiende groep volgelingen tot messias wordt gebombardeerd. Hij kan werkelijk niets doen of zeggen of zijn 'aanhangers' weten er een diepere of hogere betekenis aan te geven. Een schitterende persiflage van het theologisch bedrijf.

Moderne cabaretiers of stand-up-comedians maken zich ook nog wel eens publiekelijk vrolijk over de Bijbel. Aardig voorbeeld daarvan is Hans Teeuwen die in zijn voorstelling 'Hard & Zielig' (1995) een hilarische samenvatting van het Bijbelverhaal geeft.⁵ Leuk is ook Ricky Gervais met zijn commentaar bij Genesis 1.⁶ Het gaat hierbij echter in de eerste plaats om grappen over de Bijbel. De artiesten wekken niet de indruk dat zij getroffen zijn door de humor van de teksten zelf.

Literatuuronderzoek

Wat staat er in serieuze literatuur over dit onderwerp? In zijn boek *Humor van de Bijbel in het Christelijk leven*, dat in jaren '50 een bestseller was, hield Okke Jager een vurig pleidooi voor wat meer ontspanning en vrolijkheid in het kerkelijk leven. Als voorbeeld van humor uit de bijbel noemt hij de manier waarop God uiteindelijk alles goed laat komen in de geschiedenis van Jozef. Daarin 'klatert

In een Pinksternummer van *Interpretatie* moet ook de vraag aan de orde komen naar de geestige kant van de bijbelse verhalen. Want de bijbel zit vol humor. Maar het ligt er niet duimendik boven op. Je moet er gevoel voor hebben om het te ontdekken. Klaas Spronk gaat op onderzoek.

Prof. dr. K. Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit en medewerker van *Interpretatie*.

¹ Maarten 't Hart, *Wie God verlaat heeft niets te vrezen*. De Schrift betwist, Amsterdam: De Arbeiderspers 1997. Anders dan de inhoud heeft de titel (een variatie op een regel uit Psalm 32:5 in de oude berijming: 'Wie God verlaat heeft smart op smart te vreezen') wel iets komisch.

² Een aardige bespiegeling trof ik aan in een bundel essays van Umberto Eco, *Wat spiegels betreft*, Amsterdam: Bert Bakker 1990, 264-273. Daarin maakt hij duidelijk hoe moeilijk het is om humor te definiëren.

ren. Hij wijst ook op één van de definities van Baudelaire: 'lachen is door en door menselijk, dus duivels. De engelen lachen niet, die zijn te veel in beslag genomen door het probleem hoe ze zich in een onwaarschijnlijk aantal op de punt van een naald staande moeten houden; de duivel wel. Hij heeft alle tijd van de wereld, een hele eeuwigheid om zijn onbehagen te cultiveren' (blz. 265). Een vergelijkbare gedachte vinden we in Eco's beroemde roman *De naam van de roos*. Het gaat daarin over de verduistering van een geschrift van Aristoteles over de lach. Deze verhandeling wordt beschouwd als een ernstige bedreiging voor de kerk, omdat Aristoteles hierin overtuigend zou aantonen dat het menselijk vermogen om te lachen het goddelijk gezag ondermijnt.

³ Fons Jansen, *Wat ik zeggen wilde*. Verzameld werk, samengesteld en ingeleid door Kick van der Veer, Baarn: Bosch & Keuning 1991.

⁴ Michel van der Plas, *Ben je belazerd, ben je bedonderd*. Verzameld cabaret, Anthos 1993.

⁵ De tekst daarvan circuleert op het internet:

<http://www.hansteewen.net/index.ht/teksten/hard—en—zielig/23>

⁶ Onder de titel 'Animals' te vinden op Youtube.

⁷ J. Jónsson, *Humour and Irony in the New Testament*. Illuminated by Parallels in Talmud and Midrash, Leiden: Brill 1985.

⁸ R.M. Good, *Irony in the Old Testament*, Philadelphia: The Westminster Press 1965.

⁹ Yehuda T. Radday, Athalya Brenner (eds.), *On Humour and the Comic in the Hebrew Bible* (JSOTSup 92), Sheffield: The Almond Press 1990.

¹⁰ A. Brenner, 'Who's afraid of Feminist Criticism? Who's afraid of Biblical Huour? The Case of the Obtuse Foreign Ruler in the Hebrew Bible,' JSOT 63 (1994), 38-55; m.n. blz. 41.

¹¹ H.H. Friedman, 'Humor in

de lach van God, Die beschikt over het wikken en wegen van de mens' (blz. 84). Okke Jager wijst er op dat er een groot verschil is tussen 'de humor van de moderne mens, die buiten Christus leeft' en de humor van de bijbel: 'De echte humor bloeit alleen in de grond, waar Gods Woord wortel heeft geschooten' (blz. 105). Zo acht hij leedvermaak vreemd aan de bijbel en is hij ook heel voorzichtig met zoiets als ironie.

In 1965 promoveerde in IJsland (!) Jakob Jónsson op een proefschrift over humor en ironie in het Nieuwe Testament.⁷ Het meest intrigerend in dit boek is misschien nog wel de opmerking in een door de (Lutherse) bisschop van Stockholm, Krister Stendahl, geschreven inleiding op de uitgave in 1985. Hij beweert dat er een lijn loopt van Jezus naar Woody Allen. Jónsson is, zoals dat een academisch onderzoeker betaamt, wat meer gereserveerd in zijn uitspraken. Hij onderscheidt in het Nieuwe Testament drie vormen van humor. 1) In de synoptische evangeliën wordt een beeld geschetst van Jezus die zoals de meeste rabbi's gebruik maakt van ironie en humor om zijn boodschap duidelijk te maken. 2) In het evangelie van Johannes vindt hij in plaats van de humor van de historische Jezus een centrale rol voor de goddelijke ironie. 3) In de brieven van Paulus is veel meer plaats voor de persoonlijke gevoelens van de schrijver en dat is bepalend voor de humor, van bijtend sarcasme tot milde zelf-ironie. Het boek *Handelingen* neemt een aparte plaats in. Jónsson noemt het 'entertainment literature', waarbij de schrijver bijzonder geïnteresseerd is in komische situaties.

In hetzelfde jaar dat Jónsson promoveerde op zijn studie naar de humor van het Nieuwe Testament verscheen er een boek van Edwin M. Good over de ironie in het Oude Testament.⁸ Het is in de jaren daarna vrij veel geciteerd, want men is het er in het algemeen wel over eens dat de bijbelschrijvers zich vrij veel van deze stijlvorm bedienden. Volgens Good is de aanwezigheid van ironie zelfs kenmerkend voor bevrijdend geloof, zoals aan de andere kant fanatisme en arrogantie horen bij een wankelmoedig geloof. Hij noemt het ook opvallend dat het 'communistisch geloof' geen ruimte laat voor ironie. Good vindt onder andere voorbeelden van bijbelse ironie in de boeken Jona, Jesaja, Prediker en Job en in de verhalen over Saul en over de aartsvaders.

Een aardige Nederlandstalige publicatie op dit terrein is het nummer van *Schrift* over 'bijbel en humor als circus en clown' (nr. 118, augustus 1988). Van weer wat zwaarder academisch gehalte is een bundel opstellen over humor in het Oude Testament uit 1990, mede onder redactie van Athalya Brenner.⁹ Dit is een ernstig werk met onder meer een degelijke woordstudie door Brenner van de woorden die in het Hebreeuws met dit onderwerp te maken hebben.

Daar word je niet direct vrolijk van. Maar, zo schrijft zij elders, dat mag je ook niet van bijbelse humor verwachten. Voorzover er bijbelse humor is, valt hij aan en ondermijnt hij het conventionele en autoritaire. Wat dat betreft lijkt hij op de feministische kritiek.¹⁰ De humor is een wapen van mensen (vaak: vrouwen) zonder politieke macht, om machthebbers onderuit te halen. Brenner noemt hiervan talrijke voorbeelden uit het Oude Testament; veel daarvan uit het boek *Richteren*. En als laatste is er dan nog het serieuze tijdschrift *International Journal of Humor Research* dat ook aandacht besteedt aan dit onderwerp, en wel in 2000 door Hershey H. Friedman.¹¹ Hij maakt duidelijk dat er in het Oude Testament geen grappen te vinden zijn, maar wel sarcasme, ironie, woordspel, overdrijving, humoristische namen en situaties.

Kan er nog gelachen worden?

Het moge inmiddels duidelijk zijn dat het wetenschappelijk verantwoord is om de humor van de bijbel in te zien, maar of de gewone bijbellezer dat ook zo ervaart ...? Het wordt dus tijd om eens een proef op de som te nemen. Laten we om te beginnen het boek *Richteren* ter hand nemen. Dat is immers al een paar keer in dit verband genoemd.¹² Nico ter Linden merkt in het derde deel van *Het verhaal gaat ...* op dat de verhalen over de richteren 'ons beurtelings een lach en een traan ontlokken' (blz. 30). Wie verder leest zal echter niet aan het lachen worden gemaakt. Ter Linden probeert het niet eens. De verhalen zijn droevig. Hij probeert ze acceptabel te maken door ze te plaatsen in de situatie van de Babylonische ballingschap. Zo begint hij het verhaal over het eerste gewelddadige optreden van Simson als volgt:

'Vertel nog eens van Simson,' vraagt er een. 'Ja, Simson, dat is leuk,' roept een ander. De kinderen van de ballingen in Babylon willen nog een spannend verhaal horen voor het slapen gaan.' (blz. 69)

Of de kinderen van nu en hun ouders die verhalen ook zo leuk vinden, is maar zeer de vraag. Uit de manier waarop Ter Linden het navertelt blijkt wel dat hij er zelf de lol niet zo van inziet. Misschien dat hij het daarom aan het slot nog eens herhaalt:

Zo vertellen het de ballingen aan Babylons stromen, met zichtbaar plezier. De kinderen vinden het een spannend verhaal, hun ouders putten er kracht uit. (blz. 80)

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat Ter Linden een beetje geschrokken is van de heftige kritiek die het eerste deel van *Het verhaal gaat ...* losmaakte. Hij zou te vrij, frivool associërend met de bijbelverhalen zijn omgegaan. In de latere delen is hij mijns inziens terughoudender. Hij had op zijn

eigen, fijnzinnig humoristische manier veel meer van de verhalen over de richteren kunnen maken.

Het boek Richteren bestaat uit een aantal oude volksverhalen die zijn ingekaderd in een ernstig theologisch raamwerk dat aangeeft dat narigheid met buitenlandse overheersers een straf is van God op de zonden en dat bekering wordt beloond. Dat is op zich niet grappig, maar omdat het keer op keer herhaald wordt krijgt het iets van 'steeds weer het oude liedje' en dat heeft iets humoristisch.

In hoofdstuk 3 wordt verteld over Ehud. Hij is links-handig. Dat is opmerkelijk, zeker voor iemand uit de stam Benjamin. Die naam betekent immers 'zoon van de rechterhand'. Het blijkt ook handig te zijn bij het binnensmokkelen van zijn zwaard. Bij het fouilleren letten die stomme Moabiteten alleen op de plek waar normaal het zwaard werd gedragen. Uiteindelijk raakte Ehud zijn zwaard toch nog kwijt. Het bleef steken in de buik van de koning van de Moabiteten. Hij kon er niet meer bij, want die koning was zo dik dat het zwaard helemaal in het vet verdween (een aardig item voor tv-makers zoals Jerry Springer met een merkwaardige belangstelling voor heel dikke mensen). De moord bleef lang onopgemerkt omdat die stomme Moabitische hovelingen dachten dat hun koning op het toilet zat en hem niet durfden te storen. Blijkbaar besteedde de koning niet alleen veel tijd aan het eten, maar ook aan de verwerking daarvan.

Niet alleen de buitenlanders worden belachelijk gemaakt, maar ook de Israëlitische helden zelf. Wat te denken bijvoorbeeld van Barak (Richt. 4). Zijn naam betekent 'bliksem', maar als het er op aankomt blijkt deze mannetjesputter een moeders-kindje. Hij durft slechts ten strijde te trekken als de profetes Debora met hem mee gaat. De beslissende slag wordt uiteindelijk toegebracht door een andere vrouw. Deze Jaël lokt de vluchtende generaal Sisera in haar tent, dekt hem toe als een klein kind en slaat vervolgens een tentpin door zijn hoofd.

Het zal niet de laatste stoere bink zijn die het leven laat door een vrouw. Hetzelfde lot overkomt Abimelek (Richt. 9). Tevergeefs probeert hij deze smaad af te wissen door zich door zijn schildknaap hem de genadeslag te laten geven.

Abimelek was de zoon van Gideon, een bangerik die het tot richter schopte. Abimelek vond zichzelf de ideale opvolger, maar slachtte voor de zekerheid de rest van nakomelingen uit. De enige overlevende, Jotam, maakt in een fabel over de bomen die zich de doornstruik tot koning kiezen duidelijk wat de mensen aan Abimelek hebben. Een schoolvoorbeeld van ironie.

Terecht kondigt Ter Linden de verhalen over Simson als 'leuk' aan. Dat begint al met de aankondiging van de geboorte van de latere richter (Richt.

13). Dat is een amusante tweakter voor drie personen. Daarin blijkt de man zijn naam Manoach (die heeft te maken met het woord 'rust') geen eer aan te doen. Zijn vrouw blijft naamloos, maar is wel de belangrijkste gesprekspartner van de bode van God. Zij (en niet zoals gebruikelijk de man) geeft tenslotte ook de naam aan het niet meer verwachte kind.

Simson mag dan genoemd zijn naar de zon, in zijn optreden is hij niet bepaald een licht. Hij laat zich leiden door zijn luimen en raakt zo steeds weer in de nesten. Keer op keer blijkt ook dat hij niet op kan tegen het 'zwakke geslacht'.

De rode draad in al deze min of meer humoristische verhalen is dat de groten van hun voetstuk vallen. Dat geldt voor buitenlanders (zie ook de ironische 'klacht' over de gevallen koning van Babel in Jes. 14¹³ en het fraaie verhaal over de omkering van het lot van Haman in het boek Ester), maar ook voor eerbiedwaardige volksgenoten, zoals voor die profeet Jona en de grote koning David (zie met name de manier waarop Natan in 2 Sam. 12 hem te kijk zet).

In Amos 1-2 worden de hoorders op fraaie wijze op het verkeerde been gezet: eerst krijgen alle omliggende volkeren een veeg uit de pan. Men kan zich voorstellen dat dit instemmend werd aangehoord. Dat zal zijn veranderd wanneer de profeet vervolgens het eigen volk over dezelfde kam scheert.

Een goed voorbeeld uit het Nieuwe Testament is de manier waarop volgens Mat. 16:13-23 Petrus eerst door Jezus op een voetstuk wordt gezet ('Gij zijt Petrus en op deze rots zal ik mijn gemeente bouwen'), waar hij even later weer hard afvalt ('Ga weg, achter mij, satan, gij zijt mij een aanstoot': de rots is een struikelblok geworden). Om Petrus is nog wel vaker te lachen. Ook om Paulus trouwens. Hij bestrijdt zijn tegenstanders soms met bijtende ironie en hij kan ook heerlijk kwaad worden (zoals in de brief aan de Galaten).

Heel aardig is vaak ook de manier waarop Jezus zijn tegenstanders op hun nummer zet; zoals in Mat. 22:34-46. De Farizeeën komen bij Jezus nadat hij hun rivalen de Sadduceeën tot zwijgen had gebracht. Blijkbaar denken ze dat ze Jezus nu kunnen inpalm, maar het eind van het liedje is dat ook zij niets meer aan Jezus durven vragen.

Naast dit alles kun je ook nog veel plezier beleven aan de Spreuken. Een groot aantal daarvan kunnen dienen als illustratie van de ervaring dat wijsheid en inzicht in de wetmatigheden van het leven een mens vreugde verschaffen (Spr. 8:22-30). De waarnemingen zijn vaak heel scherp en de vergelijkingen gewaagd. Men zie bijvoorbeeld 6:9-11; 10:26; 11:22; 19:13; 21:9; 26:13-14, 18-19. Wie er niet om kan lachen kan ze altijd nog gebruiken om er een ander mee te prikkelen.

Met bijbelse humor moet je wel voorzichtig

the Bible', *International Journal of Humor Research* 13 (2000), 258-285; ook te vinden op het internet: <http://academic.brooklyn.cuny.edu/economic/friedman/bib humor.htm>.

¹² Er is zelfs door Lillian R. Klein een complete monografie gewijd aan *The Triumph of Irony in the Book of Judges* (JSOTSup 68), Sheffield: The Almond Press 1988.

Foto: Anton Sinke
 Florence, deur van het baptisterium

omgaan, want hij heeft vaak met leedvermaak te maken. En dan luistert het nauw. Het kan niet de bedoeling zijn dat men in dit leed blijft steken. Als het goed is heeft de bijbelse lach iets bevrijdends. Zoals in het meest bekende bijbelse verhaal over lachen. In Gen. 18 wordt verteld hoe de hoogbejaarde Sara haar lach niet kan houden als men haar vertelt dat ze nog een kind zullen krijgen: 'Zal ik wellust hebben, nadat ik vervallen ben, terwijl mijn heer oud is?' Hoe zal dit geschieden zonder viagra, zou men zich nu kunnen afvragen. Toch is zij drie hoofdstukken later moeder. Haar zoon heet Izaäk, naar het Hebreeuwse woord voor 'lachen' en Sara zegt: 'God heeft gemaakt dat ik lach; ieder die het hoort zal om mij nentwil lachen'. God kan er wel tegen als er af en toe ongelovig gelachen wordt om al wat Hij belooft; als er uiteindelijk ook maar gelachen kan worden om de ongelooflijk mooie vervulling van de belofte. Wie het laatst licht ...

Nog één opmerking aan het slot. De bijbel mag dan vol humor zitten, het komt er over het algemeen maar weinig uit. Dat heeft ook te maken met de manier waarop wij de verhalen doorvertellen. Tijdens kerkdiensten zijn bijbellezingen vaak slaapverwekkend. Goede voordracht is zeldzaam. Eigenlijk zou je het aan echte toneelspelers moeten overlaten. Sterker nog: je zou het verhaal af en toe eens moeten naspelen. Pas dan komen de verrassingseffecten en komische wendingen tot hun recht. Een voorbeeld uit eigen ervaring. Tijdens een experi-

mentele kerkdienst in Monnickendam speelden we het verhaal van David en Goliath na. Ik was Goliath. Verscholen in een heus harnas mocht ik allerlei verwensingen de kerk in slingeren. Heerlijk. Ik kon me helemaal laten gaan. De mensen werden er stil van. Een klein, mooi kind pakte de slinger en legde mij met een simpel gebaar het zwijgen op. Met donderend geraas stortte ik ter aarde (daar had ik goed op geoefend) in het gangpad tussen de kerkbanken. Ik kan me niet herinneren of ik daarna nog gepreekt heb.

¹³ Zie over deze en andere teksten nu Z. Weisman, *Political Satire in the Bible*, Atlanta: Scholars Press 1998.